УДК 821. 161. 2.09

АГІОГРАФІЧНІСТЬ ДРАМИ К.БУРЕВІЯ "ПАВЛО ПОЛУБОТОК"

Школа В.М., к. філол. н., доцент

Бердянський державний педагогічний університет

У статті досліджуються процеси міфологізації історичної особи Павла Полуботка. Персонаж розглядається і як героїчний тип борця, і як постать святого.

Ключові слова: міф, історичний герой, борець, святий.

Школа В.Н. АГИОГРАФИЧНОСТЬ ДРАМЫ К.БУРЕВИЯ "ПАВЛО ПОЛУБОТОК" / Бердянский государственный педагогический университет, Украина.

В статье исследуются процессы мифологизации исторической личности Павла Полуботка. Персонаж рассматривается и как геройский тип борца, и как фигура святого.

Ключевые слова: миф, исторический герой, борец, святой.

Shcola V.M. AGIOGRAPHIC OF K.BURRVIJ`S DRAMA "PAVLO POLUBOTOK"/ Berdjansk State Pedagogical University, Ukraine.

In the article the process of mythologization of historical person Pavlo Polubotok is considered as a heroic type of a fighter and a saint.

Key words: myth, historical, hero, fighter, saint.

Творчість К.Буревія ще не стала предметом ґрунтовних досліджень. Досить довгий час ім'я й спадок одного з керівників есерівського руху, видавця, письменника, публіциста, театрального критика були під забороною. У діаспорі до постаті опального в Радянському Союзі автора зверталися Ю.Лавріненко, О.Ільницький, М.Шкандрій та інші. На Україні лише в 1988 році в "Українській літературній енциклопедії" про нього з'явилася стаття І.Драча. Сьогодні творчість майстра поволі повертається до сучасного поціновувача.

Критики вказують на театральні зацікавлення письменника. Так, Ю.Лавріненко у своїх спогадах про К.Буревія відзначає: "На той час ліпшого театрального критика у Харкові не було" [1, 127].

Про свій інтерес до театру він від третьої особи писав у "Автобіографії": "Завжди бувши театралом, Буревій поволі стає театрознавцем, віддаючи театрові під час перебування в Москві багато часу й уваги" [2, 5].

І.Драч подає відомості про те, що К.Буревій у Москві, в Українській драматичній студії, викладав курс історії театру [3, 250].

Л.Ромащенко розглядає драму "Павло Полуботок" у контексті художніх творів Т.Шевченка, Т.Булгаріна, Д.Міщенка, Ю.Мушкетика, Г.Колісника, С.Фостуна, Л.Патоки. Дослідниця зауважила у творі ознаки символічної драми: "герої стають носіями певних ідей" [4, 236], а опозицію Петро І – Полуботок трактує як опозицію Російська імперія – Гетьманщина [5, 144].

Аналізу цього твору присвячена публікація І.Михайлина. Вивчаючи п'єсу, критик спостеріг, що "відзначається вона дивовижною точністю в дотриманні історичних фактів" [6, 118]. На наш погляд, деякі відхилення в зображенні історичних осіб все ж наявні, так драматург дещо гротескно подав постать Івана Скоропадського, можливо, з метою увиразнення портрета Павла Полуботка.

Р.Тхорук аналізує твір К.Буревія порівняно з драмою О.Барвінського "Павло Полуботок", текст якої зберігся в переробці Г.Лужицького (1937). Дослідниця висловлює думку про те, що К.Буревій будує свою драму "на контрасті ідилічно-гармонійного світу українського козацького хутору із розіграним сватанням та підступно-лицемірних покойових і палацових інтриг Малоросійської колегії" [7, 189].

Мета нашої розвідки – проаналізувати образ протагоніста історичної драми К.Буревія "Павло Полуботок" (1928), спираючись на запропоновану Р.Тхорук класифікацію характерів героїв агіографічної (сакральної) драми [7, 191-193].

Завдання статті – з'ясувати процеси міфопоетичного відтворення минулого; розглянути історичну особу як об'єкт авторського міфологізування.

П'єса К.Буревія змальовує історичні реалії першої половини XVIII століття, коли Російська імперія посилювала колоніальну політику, загрожуючи державному суверенітету України. Така ситуація була суголосною сьогоденню митця. Тому актуальною.

Початок XVIII століття після періоду деякої стабільності став кризовою добою в історії України. Держава після Полтавської поразки поступово втрачала свою незалежність аж до ліквідації в листопаді 1764 року Гетьманату, коли для управління українськими землями була створена Друга Малоросійська колегія.

Саме кризові періоди, сприяють переоцінці цінностей, створюючи "найсприятливіший клімат для карнавалізаційних процесів у суспільстві і, особливо, мистецтві" [8, 5]. Докорінний переворот у житті українців після трагічного 1709 року, подібно до карнавалу, скасував пануючу ієрархію цінностей (карнавал скасовує тимчасово, переворот – в надії на постійність).

Для революцій, політичних переворотів характерним є обряд інтронізації попереднього (карнавального) короля. Такі процеси подані в п'єсі К.Буревія, в якій задіяна бінарна семантична опозиція "свій / чужий".

Після поразки Свого прийшов Чужий (змій), який у завойованому просторі відчуває себе господарем: проводить обряд інтронізації короля, оголошуючи прокляття колишньому господареві, нищить його дім (Батурин). Чужинці демонструють антиповедінку. Так, у соборах, місцях, де мала б проголошуватися любов, звучить анафема. Алогізм ситуації полягав і в тому, що частина з цих сакральних споруд була зведена стараннями переможеного: "ся церква Божа коштом ясновельможного пана гетьмана і кавалера І.С.Мазепи збудована" [9, 5].

Відомості про цей страшний обряд подає "Історія Русів": "… відкрилося там же таки, в Глухові, нове явище, до того ще в Малоросії небувале, явище страшне, назване супутницею Мазепі в пекло" [10, 267].

Урочиста церемонія інтронізації короля в п'єсі підкреслювала торжество переможця й приреченість уже переможених, у яких забирали віру в можливість рівних і дружніх стосунків: "П е т р о. Я нагадую вам, старшини, що я сюди прийшов з військом, а ваше військо все пішло за Мазепою" [9, 17].

Отже, під чужинецький диктат, підкріплений зброєю, відбувалася коронізація нового короля. Замість справжнього господаря з'являється його підміна. Іван Скоропадський – ставленик Чужого: "П е т р о. Це нічого, що в полковника Скоропадського бракує розуму: я сам пильно буду стежити за ділами на Україні" [9, 17].

Невідповідність слабкого політика, безвольної людини статусу господаря наскільки разюча, що функцію гетьмана на себе перебирає його активна, амбіційна дружина. Настя має всю повноту влади над чоловіком і державою. Так драматург обігрує ідіому: "Иван носить плахту, а Настя булаву" [11, 401].

Повна невідповідність ставленика чужинців обраній ролі зумовила апеляцію до Свого, рівного розумом першому господареві. Свій демонструє самостійність і незалежність. А його здатність боронити власні права вселяла віру в можливість оборони держави.

У текст твору введено пісню про Максима Кривоноса та Богдана Хмельницького – "Не дивуйтеся, добрії люди", де історичні події, пов'язані з Польщею, звучать пересторогою для Росії:

Як не схотіли, забунтували
Та й утеряли Вкраїну.
Ой чи бач, ляше, як пан Хмельницький
На Жовтім Піску підбився,
Від нас, козаки, від нас юнаки,
Ні один ляшок не скрився [12, 135].

У фіналі твору зображено двобій ув'язненого Свого й ката Чужого. Свій, як вказує "Історія Русів", звинуватив Чужого: "Поневолювати народи і володіти рабами та невільниками є справа Азіатського тирана, а не Християнського Монаха, який мусить славитися і направду бути верховним батьком народів" [10, 288]. Чужий мав гідного супротивника, який до кінця відстоював свої патріотичні переконання, поборюючи опонента силою Духа й вірою у свою правду: "П о л у б о т о к. Ні, холопом не хочу бути. Не хочу допомагати тобі нищити Україну" [9, 97].

Українці прославляли Павла Полуботка як мученика за Батьківщину, складали легенди про нього. Найпоширеніші легенди розробляють тему героя та антигероя, які в моральному герці, за іронією долі, зійшлися в Петропавлівській фортеці: "За невинне страждання моє і моїх земляків будемо судитися у спільного й нелицемірного судді, Бога нашого: скоро станемо перед ним, і він розсудить Петра з Павлом" [13, 238]. Подібні відомості подає й "Історія Русів" [10, 288].

Історичні матеріали (записи французького посла в Росії Жана-Бенуа Шерера) теж подають промову Павла Полуботка перед царем: "Я знаю, що на мене чекають кайдани і що мене, за російським звичаєм, кинуть у жахливу темницю, щоб я там помер із голоду. Але мене не це турбує, бо я говорю від імені моєї Батьківщини. І хай краще я помру найлютішою смертю, аніж побачу страшне видовище повної загибелі мого народу" [13, 238].

Персонажі К.Буревія – українські керманичі, демонструють дві поведінкові моделі: збройної боротьби (почин Івана Мазепи продовжують Пилип Орлик, запорожці) та співпраці (її репрезентує частина козацької старшини). У свою чергу, модель співпраці подавала два протилежні типи поведінки, спрямовані на збереження (Павло Полуботок) чи втрату (Ніс, Галаган) власної гідності. Ставлення до власної гідності драматург тісно пов'язував зі ставленням до української державності. Риторичним

виявилося запитання одного з персонажів твору Книша: "Хіба ми на те з неволі лядської вибилися, щоб у царську неволю було попасти?" [9, 5].

П'єса К.Буревія – своєрідна хроніка приватного та громадського життя козацького старшини Павла Полуботка. Герой продовжує поведінкові стратегії батька – діє, ґрунтуючись на правах козака (право представництва в органах законодавчої влади, право вступати у військові об'єднання, право висловлювати політичні погляди тощо). "Основою козацького права, – як вказує С.Лавриненко, – став правовий звичай – правило поведінки, що склалося в результаті його фактичного застосування протягом тривалого часу" [14, 10].

Сповідування і батьком, і сином букви закону породжували конфліктні ситуації з тими, хто демонстрував іншу модель поведінки. Ця схема розроблялася в переказах та легендах Так, переказ "Полуботок і цар Петро" подає образ гетьмана як мученика за українську державу: "Його ж таки ще мучили: як почали мучити, то аж три дні мучили. На четвертий відвезли в якийсь льох у кріпості; коли дивляться надвечір, аж у льоху вогонь горить: Полуботок кінчиться, праведен бувши, то коло нього, мученика, свічки запалились і усе навкруг освітили" [15, 88].

Подібні фольклорні уявлення базувалися на реальних фактах. У промові Павла Полуботка перед царем звучали такі звинувачення: "Ви не вагаєтеся використовувати на найтяжчих і найбільш принизливих роботах козаків, силуючи їх, ніби вони є Ваші раби, копати канал, який Ви наказали зробити у Вашій країні… Ви хочете позбавити нас найдорогоціннішого нашого права, а саме: вільно самим обирати наших гетьманів та проводирів" [13, 238].

У різних ситуаціях наказний гетьман зображений як український патріот, виважений державник, незалежна особистість. Твір можна розглядати в контексті агіографічної літератури, він має ознаки мораліте, сюжетна основа якого – життєвий шлях людини [16, 82].

Агіографічність низки драматичних творів кінця XIX – початку XX століття відзначила Р.Тхорук, вбачаючи її в характерології протагоніста та особливостях побудови сюжету, котрі "здебільшого спрямовані на актуалізацію героїчно-романсових матриць, тобто компонування творів про героїчні пригоди та діяння людини, спрямовані на благо ближніх" [7, 183]. Тому головний персонаж виступає й як "героїчний тип борця", й як "постать святого, який протистоїть спокусам" [7, 183]. У цих двох іпостасях і подано образ Павла Полуботка.

Чернігівський полковник відмовляється від пропозиції козацьких старшин їх очолити. Він здійснює вибір на користь держави, розуміючи, що обрання його гетьманом не бажане для неприятеля, який натомість ще сильніше буде загрожувати незалежності України: "П о л у б о т о к. Зрозумійте становище. З одного боку – розпач та сльози, а з другого – сила та неймовірність. Коли ми виберемо на гетьманство людину невгодну цареві, то й саме гетьманство можемо занедбати. Діло йдеться до того, чи бути в нас гетьманській булаві, чи ні" [9, 21].

Протагоніст, хоч і бачив віроломство росіян, все ж, сподіваючись на дотримання ними міжнародних угод, вірив у можливість відстоювати незалежність держави правовим методом: "П о л у б о т о к. Наші діди говорили, що воля міститься на кінці шаблюки, а я вам говорю, що воля там, де право. Наші права списані в статтях Богдана Хмельницького, руками царськими підписані, і боятись їх захистити можуть тільки раби-невільники" [9, 80].

У кульмінації твору задіяний казковий мотив: герою тричі пропонується змінити обраний шлях, його переконують у доцільності зброї, а не слова, пропонують (спокушають) долучитися до збройної боротьби. Та він, залишаючись вірним своїм поглядам, надає перевагу главенству права: "Г о р д і є н к о. Слухай, Полуботок, тільки два шляхи для тебе є – один шлях з нами до волі рідного краю, а другий – допомогти Скоропадському завести нарід український в неволю московську на віки-вічні. Вибирай! П о л у б о т о к. Я вибрав уже собі третій шлях – союз України з Москвою, як рівної з рівним" [9, 32].

Він пояснює причини такого вибору: "П о л у б о т о к …Я не хочу нової крови накликати на нещасну Україну" [9, 33].

Певною спокусою було залишатися у своєму маєтку, відмовившись від пропозиції козацької старшини очолити військо, "що на каторгу йде" [9, 38]. Масштаби такого лиха подають історики: 42000 козаків будували канали, укріплення, фортеці. Загинула третина їх. "Тільки за п'ять років (1720-1725) на державних роботах загинуло 20 тис. козаків. Крім того, Петро I залучив козаків до Дербентського походу 1725 р., у якому із 6790 козаків загинуло 5183 тощо" [13, 235].

Козацький похід на будівництво Ладозького каналу (поданий поза сценою) спричинився до зміни життєвої позиції – герой усвідомив необхідність опору. Так задіюється героїчна модель персонажа, що бореться з супротивником.

Центральна міфологічна опозиція "свій / чужий" моделює відносини героя з опозиціонерами. Наказний гетьман показаний у сценах-агонах із гетьманшею Настею Скоропадською, із продажною козацькою

старшиною та з російським царем. Сутичка Павла з Петром ставить ув'язненого перед проблемою вибору: "П о л у б о т о к. (*Пригадує*). "Полуботок, скажи тільки одне слово, одне слово, що не зрозумів господаря свого"…Сказати хіба одне слово? Повинитися? І записати себе в історію рідного краю рядом з холопами… (*Здавлює голову*). І буде написано: холоп Івашка Брюховецький, холоп Івашка Скоропадський і холоп Павлуша Полуботок… (*Кричить*). Та ні! Не буде цього!" [9, 97].

Отже, розробляючи модель праведника, автор проводить свого героя й через випробування стражданнями.

Полуботок, який весь час виступає палким поборником збереження державної незалежності правовими методами, у фіналі приходить до усвідомлення їх неефективності й потреби іншої поведінкової стратегії: "П о л у б о т о к. Я тепер добре знаю, що воля міститься на кінці шаблюки" [9, 97].

Так заявляється притчева ситуація про покаяння грішника, прозріння якого надає драмі моралізаторсько-повчального тону. Помилка героя, як слушно відзначив дослідник, полягала в тому, що "Полуботок намагається стояти на позиціях права, закону, забувши чи ще не зрозумівши, що в Росії право – царська воля, яка прирівнюється до божої" [6, 119] Усвідомлення прийшло занадто пізно – й у цьому постає трагізм постаті наказного гетьмана Павла Полуботка.

Історичні п'єси, ґрунтуючи свої висновки на досвіді суспільства, допомагають краще осмислити політичне життя сьогодення. Просвітительські інтенції К.Буревія виражалися в тому, що він, ставлячи виховне значення тексту вище його художньої цінності, в історичній драмі "Павло Полуботок" через відтворення періоду, в який зароджувалися й проявлялися політико-економічні ситуації колоніального гніту, подав зразок національної поведінки. У перші десятиліття ХХ століття ситуація повторювалася й автор вказував на помилковість поглядів своїх сучасників, які на чолі з лідерами Центральної Ради відкидали потребу збройного виборювання незалежності України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лавріненко Ю. Спомин про Костя Степановича Буревія / Юрій Лавріненко // Лавріненко Ю. Зруб і парости: Літературно-критичні статті, есеї, рефлексії. – Мюнхен: Сучасність, 1971. – С. 127-130.
2. Буревій К. Автобіографія / К.Буревій. Інститут рукописів АН УРСР. – Фонд ХХУІІ. – Один. зб. – № 905. – С 5.
3. Драч І. Буревій / І.Драч // Українська літературна енциклопедія: В 5 т. / [Відповід. ред. І.О.Дзеверін та ін.]. – К.: Головна редакція УРЕ ім. М.П.Бажана, 1988. – Т. 1: А-Г. – С. 250.
4. Ромащенко Л. Павло Полуботок як історична особа та художній образ (за драмою К.Буревія "Павло Полуботок") / Л.Ромащенко // Українське літературно-мистецьке Відродження 20-х років ХХ століття: Питання стилю, проблематики, поетики, мови: Збірник праць всеукраїнської наукової конференції. – Черкаси: Брама-Україна, 2005. – С. 231-237.
5. Ромащенко Л. Жанрово-стильовий розвиток сучасної історичної прози: Основні напрями художнього руху: Монографія / Людмила Ромащенко. – Черкаси: Вид-во Черкаського державного університету ім. Богдана Хмельницького, 2003. – 388 с.
6. Михайлин І. Скарб гетьмана Полуботка / І.Михайлин // Березіль. – 1991. – № 1. – С. 117-119.
7. Тхорук Р. Сакральний вимір героїчного в українській драматургії 1880-1920-х років / Р.Тхорук // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство: Збірник наукових праць / [Ред. кол. Я.О.Поліщук та ін.]. – Вип. ХІІІ. – Рівне: Перспектива, 2004. – С. 182-194.
8. Лобас Н. Карнавалізація літератури як реакція на соціальні кризи в українському та польському міжвоєнні / Н.Лобас // Studia metodologica. – Вип. 21. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2007. – С. 4-12.
9. Буревій К. Павло Полуботок / Костя Буревій. – Мюнхен: Орлик, 1948. – 100 с.
10. Історія Русів / [Пер. І.Драча; вступ. ст. В.Шевчука]. – К.: Радянський письменник, 1991. – 318 с.
11. Українські приказки, прислів'я і таке інше: Збірники О.В.Марковича та інших / [Уклав М.Номис]. – К.: Либідь, 1993. – 767 с.
12. Не дивуйтеся, добрії люди (Пісня про Максима Кривоноса та Богдана Хмельницького) // Українські народні думи та історичні пісні: Збірник / [Упор. та примітки О.Таланчук]. – К.: Веселка, 1990. – С. 134-135.
13. Гісем О., Мартинюк О. Історія України. 8 клас: Розробки уроків / О.В.Гісем, О.О.Мартинюк. – Харків: Веста: Вид-во "Ранок", 2008. – 320 с.

14. Лавриненко С. Мовні маркери правової поведінки козацтва (на матеріалі українських народних дум) / Світлана Лавриненко // Функциональная лингвистика: Сборник научных работ. – Т. 2. – Симферополь: Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования, 2010. – С. 9-11.

15. Українські перекази / Зібр. М.Возняк. – К.: Абрис, 1993. – 120 с.

16. Софронова Л. Культура сквозь призму поэтики / Л.А.Софронова. – М.: Языки славянских культур, 2006. – 832 с.

УДК 398.2 (=161.1)

СИСТЕМА ОТНОШЕНИЙ "БОГАТЫРЬ-КНЯЗЬ" В ЭТОСЕ БЫЛИН КИЕВСКОГО ЦИКЛА

Щедрин И.Л., аспирант

Запорожский национальный университет

В статье на материале былин об Илье Муромце, Алеше Поповиче и Добрыне Никитиче анализируется один из малоизученных аспектов русского эпоса: связь былины с этосом европейского Средневековья.
Ключевые слова: былина, этос, эпос, типология эпоса, сюжетное ядро.

Щедрін І.Л. СИСТЕМА ВІДНОСИН "БОГАТИР-КНЯЗЬ" В ЕТОСІ БИЛИНИ КИЇВСЬКОГО ЦИКЛУ / Запорізький національний університет, Україна.
У статті на матеріалі билин про Іллю Муромця, Альошу Поповича та Добриню Нікітіча аналізується один з малодосліджених аспектів російського епосу: зв'язок билини з етосом європейського Середньовіччя.
Ключові слова: билина, етос, епос, типологія епосу, сюжетне ядро.

Shchedrin I.L. THE RELATIONS SYSTEM "BOGATYR-KNYAZ" IN THE ETHOS OF BYLINAS OF THE KIEV CYCLE / Zaporizhzhya National University, Ukraine.
In the article on a material of bylinas about Ilya Muromets, Alesha Popovich and Dobrynya Nikitich one of hardly-investigated aspects of the Russian heroic epic poetry: the communication of the bylina with the ethos of the European Middle Ages is analyzed.
Key words: bylina, ethos, epic poetry, types of epic poetry, plot basis.

Былина – один из наиболее интересных и самобытных жанров традиционного русского фольклора, издавна фиксируемый и изучаемый. Уже на раннем этапе исследования былин в центре внимания литераторов и публицистов (в частности, А.Пушкина, Н.Карамзина), обращавшихся к проблемам фольклористики, находились по преимуществу вопросы народности и поэтики этих произведений – то есть, какую информацию могут дать былины о народных чаяниях, восточнославянском традиционном искусстве и мировоззрении. С развитием фольклористики как отдельной дисциплины, а позднее – появлением исторической школы, внимание многих исследователей (Л.Майков [1]) сосредоточилось на другом вопросе – историзме былин, то есть соответствии былинных сюжетов каким-то событиям в реальной отечественной истории; во второй половине 20 в. работу в этом направлении продолжали, в частности, Б.Рыбаков [2], С.Азбелев [3] и др. В то же время, другая группа ученых, работавшая в русле мифологической школы (О.Миллер [4], Ф.Буслаев [5]), особое внимание обращала на генезис былинного вымысла, остатки древних верований и ритуалов, мифологическую подоплеку произведений, происхождение и природу жанра; в середине XX века обратился к этой проблеме и В.Пропп [6]. Не обошла наука вниманием и связь былины с фольклорными феноменами других народов и культур. Этот вопрос рассматривался компаративистами, в частности А.Веселовским [7].

С развитием фольклористики подходы к изучению былин становились многограннее, и в то же время обретали большую глубину анализа. Однако, несмотря на очевидный прогресс в деле исследования былин, один из вопросов по-прежнему изучен явно недостаточно. Это вопрос об этосе былины, о том, как эти произведения отражают систему ценностей, нравственные устои, социальный идеал и мировоззрение русского народа – и особенно в таком важном аспекте, каковы взаимоотношения богатыря и князя. Анализ данного аспекта мы можем найти в дореволюционных исследованиях, в частности, в фундаментальной работе О.Миллера, в которой этой проблеме посвящена глава [3, 617-686]. Невзирая на бесспорную ценность этой работы для своего времени, ее крайне тщательное отношение к источникам и тонкость многих наблюдений, нельзя не отметить, что она представляет собой, по сути, комментарий к зафиксированным вариантам фольклорных произведений, с некоторыми сопоставлениями с фольклором